

BARÁTH MAGDOLNA

Menekültekből emigránsok

A második világháború utolsó évében lezajlott hadi események – a szovjet Vörös Hadsereg gyors előrenyomulása nyugat felé, Románia és Bulgária kilépése a háborúból – világossá tették, hogy a front rövid idő alatt elérí Magyarországot területét. A fenyegető háborús veszély, mindenekelőtt a szovjet csapatoktól való félelem 1944 őszén egyre erősödő menekülési lázat indított el az országban. Az első menekülők, főként közigazgatási tisztviselők, Észak-Erdélyből érkeztek, amely 1940-ben lett ismét Magyarország része. A szélsőjobboldali (nyilaskeresztes) hatalomátvételt követően a hitleri Németország oldalán a végsőkig kitartó magyar kormányzat 1944. október 20-án elrendelte a közüzemek és az ipari üzemek berendezéseinek leszerelését és a vasúti mozdony- és kocsiparkkal, a dunai hajókkal együtt nyugatra, a német birodalom területére történő szállítását. Ezzel együtt kötelezővé tette a mérnökök, munkások és közlekedési alkalmazottak, majd a főtisztek családjainak kitelepülését. A nemzetiszocialista kormánypropaganda hatására nemcsak a rendőrség, a csendőrség, a szélsőjobboldali pártok vezetői és tagjai menekültek el, de a polgári lakosság egyes csoportjai (parlamenti képviselők, szélsőjobboldali társadalmi szervezetek vezetői, vezető kormányzati és közigazgatási tisztviselők, gyártulajdonosok stb.) is a távozást választották. Így az osztrák és délnémet (bajor) területeken a magyar hadsereg alakulataival együtt 1945 tavaszán hivatalos becslések szerint több mint

félmillió menekült talált ideiglenes otthonra.¹ A katonákat a nyugati szövetségesek hadifogolynak nyilvánították (*ex-enemy*), táborokban tartották ellenőrzés alatt (a legtöbb esetben nagyon rossz körülmények között),² ahol megkezdtek a háborús bűnökkel vádolt személyek felkutatását. Mindazonáltal Ausztria minden megszállási övezetében más volt a helyzet, a megszálló hatóságok eltérő módon bántak a menekültekkel. A katonák egy része Ausztria déli részén, az angol és francia csapatok előtt tette le a fegyvert a háború végén. Az angol parancsnokság 1945. június közepéig nem foglalkozott az odakerült magyar egységekkel, összekötő tisztet rendelt melléjük és meghagyta a fegyvereiket. Ezt követően viszont lefegyverezték őket, és mezőgazdasági munkára osztották be az osztrák parasztgazdaságokban.³ A francia zónában, Tirolban és Vorarlbergben volt a legkedvezőbb a helyzet, mert az itteni megszálló hatóságok, Émile M. Béthouart altábornagy, hadtestparancsnok döntése alapján (eltérően a németországi francia zónától) a magyar katonák viszonylag szabadon mozoghattak a települések között. A francia alakulatoknak szükségük volt kiegészítő személyzetre is raktáraik és telephelyeik őrzésére, ezért engedélyezték egy magyar őrszázad felállítását az Innsbrucktól négy kilométerre lévő Rum község határában. Az őrszolgálat tagjai havi illetményt kaptak.⁴

A civil menekülteket (köztük a koncentrációs táborokból kiszabadult zsidó deportáltakat) ideiglenes polgári szállásokon

¹ Más források a menekültek becsült létszámát 800 000–1 000 000 körülre teszik. Lásd BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1985. 13.; MÁDAY Béla: *Beszámoló a Magyar Vöröskereszt ausztriai és németországi kirendeltségének tevékenységéről*. Salzburger Druckerei und Verlag, Salzburg, 1947. 5.; illetve PUSKÁS Julianna: *Magyar menekülők, emigránsok – „DP-k” és „56-osok” – 1944–1957*. Aetas, 1996/2–3. 72. – Hozzávetőlegesen elfogadhatónak tartja ezt a számot Nyári Gábor is. NYÁRI Gábor: *Menekültek az új hazában. A német és osztrák területeken élő magyar emigráció története 1945–1956*. Unicus Műhely, Budapest, 2018. 13–18.

² A tábori körülmények bemutatását az egyes megszállási zónákban lásd: NYÁRI Gábor: I. m. 19–39.

³ GOSZTONYI Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.

⁴ NYÁRI Gábor: I. m. 43. és GOSZTONYI Péter: I. m. 277–280.

vagy menekülttáborokban helyezték el. A „displaced person” („DP”) megjelöléssel illetett menekültek ellátása az újjáalakult Osztrák Köztársaság hatóságaira hárult.⁵ Ezért is igyekeztek mielőbb megszervezni a menekültek tervszerű hazaszállítását, amire azonban – a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szovjet és amerikai delegációja közötti feszültségek miatt, a szovjet részről támasztott akadályok következtében – tömegesen csak hónapokkal a háború befejezése után, 1945 októberétől került sor.⁶

A Bécsben maradt külügyi tisztviselők, köztük Haubert Kamilló miniszteri osztálytanácsos (a berlini követség korábbi sajtóattaséja) és az ottani magyar intézmények munkatársai 1945 áprilisa és augusztusa között számos beadványban sürgették a menekültek hazaszállításának megszervezését. Amint Haubert 1945. május 18-i jelentésében írta: „Ausztria területén jelenleg talán több százezer mielőbb hazatérni vágyó magyar tartózkodik. Nagyrészt otthon, ellátás, hatósági gondoskodás nélkül bolyong, számtalan ezer súlyosan beteg, testi-lelki teljesen összetörve halad a biztos pusztulás felé.”⁷ Indítványozta egy kormány megbízott kiküldését Bécsbe, illetve képvislet létrehozását az Ausztriában lévő magyarok gondozására, illetve mielőbbi hazaszállítására.⁸

⁵ BORBÁNDI Gyula: I. m. 7–15. és PUSKÁS Julianna: I. m. 67–84. 1945-ben Ausztria hatmillió lakosságának közel harmada (23,8–27,5%) menekült volt. ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok Ausztriából való repatriálásának kérdései (1945–1947). In: ANDREIDESZ Gábor–M. MADARÁSZ Anita–SOÓS Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018. 131.

⁶ Ausztria amerikai megszállási zónájából már 1945 júliusában – a magyar kormány és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tudta nélkül – útnak indítottak két vasúti szerelvényt a magyar repatriáltakkal, de a SZEB elnöke a testület 1945. július 17-i ülésén ennek a gyakorlatnak a beszüntetését kérte. FEJTL István (szerk.): *A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 58. – A testület következő, 1945. augusztus 3-i ülésén Key tábornok, az amerikai misszió vezetője olyan tájékoztatást adott, hogy Eisenhower tábornok megtiltotta, hogy a SZEB engedélyének megérkezése előtt elindítsák a hadifoglyokat Magyarországra. Uo. 63.

⁷ GECSÉNYI Lajos (szerk.): *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945–1956*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2007. 45.

⁸ Uo. 45–49.

Az Ausztriában és Németországban tartózkodó menekültek gondozására civil kezdeményezésként különböző, magukat a Vöröskereszt kirendeltségeinek nevező irodák jöttek létre többnyire magyar tisztviselők vezetése alatt.⁹ Hasonló önszerveződéssel igyekeztek megszervezni a menekültek hazaszállítását Ausztria nyugati területeiről és Bajorországból. Az ilyen civil kezdeményezések közé tartozott egy magyar bizottság felállítása Salzburgban. Az amerikai katonai kormányzat elismerte működésüket, segítette elhelyezésüket, élelmezésüket, munkavállalásukat.¹⁰

A budapesti Külügyminisztérium a Magyar Vöröskeresztet hatalmazta fel az ausztriai menekültek gondozására és arra, hogy segítse hazaszállításukat. A Vöröskereszt Bécsben és más városokban működő kirendeltségeinek feladata volt a hazatérők összegyűjtése, segélyezése, élelmezése, egészségügyi ellátása, valamint szállítóeszközök, úti okmányok biztosítása az egyénenként vagy csoportosan elindulóknak, a hadifogolytáborokból szökött katonáknak.¹¹ Ennek intézése kezdetben az illetékes hatóságok engedélye nélkül, azok hallgatólagos beleegyezésével történt. A közös menlevél annyira bevált, hogy 1946 decembere-től a kirendeltség 1947. júniusi megszűnéséig az Ausztriából való hazatérés egyetlen hivatalosan elfogadott útja ez lett.¹² A Vöröskereszt, saját nyilvántartásai szerint, 1945. szeptember 10-től 1946. július 30-ig 455 305 személy hazajuttatásában működött közre.¹³

A hadifoglyok elhelyezése és ellátásuk szintén komoly terhet jelentett az amerikai, angol és francia katonai igazgatás számára. A SZEB angol missziójának vezetője, Edgcumbe tábornok

⁹ ERDŐS Kristóf: Menekültből hazatért (1945–1947). In: MUSKOVICS Andrea Anna (szerk.): *Szabadegyetemi előadások a Heimatmuseumban 2015/2016*. Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs, 2016. 37.

¹⁰ Uo. 38.

¹¹ MÁDAY Béla: I. m. 5–7.

¹² ERDŐS Kristóf: Menekültből hazatért. I. m. 42.

¹³ Máday Béla adatai és a Hazahozatali Kormánybizottság statisztikái között körülbelül 150 ezer fős eltérés van. A Kormánybizottság 1947. május 26-i jelentése szerint addig 298 657 nyugatról érkezett magyar lépte át a határt (25 529 tiszt, 173 969 legénységi állományú, 104 393 polgári személy és 4766 túlélő zsidó deportált). ERDŐS Kristóf: Menekültből hazatért. I. m. 43.

nevében J. B. Pemberton alezredes 1945. július 30-án egy memorandumot készített, amelyben az Ausztria brit megszállási övezetében lévő hadifoglyok és erőszakkal elhurcolt személyek hazatelepítésével kapcsolatban több kérdés eldöntését javasolta. Tudni szeretne volna, hogy a hadifoglyokat politikai szempontból hazatérésük előtt vagy Magyarországra érkezésük után ellenőrzik-e. A hadifoglyok ausztriai ellenőrzése esetén a brit és a magyar kiküldöttek számára a hadifogolytáborok meglátogatásának engedélyezését javasolta. Kérte, állapítsák meg annak körülbelüli időpontját, amikor a SZEB kész fogadni az említett személyeket, valamint engedélyt kért arra, hogy a vonatokat brit konvoj kísérelje Magyarországra, amely azután visszatér Ausztriába.¹⁴

A SZEB angol és amerikai misszióinak vezetői hiába kérték Vorosilov marsallt a terület 1945. augusztus 3-i ülésén, hogy hozzanak határozatot e kérdésben, a marsall különböző kifogásokkal kitért ez elől.¹⁵

Az Ausztriában, Németországban és Olaszországban tartózkodó magyar hadifoglyok hazahozataláról 1945. augusztus 14-én Salzburgban a magyar kormány és a szövetséges hatalmak képviselői között tárgyalásra került sor, amelyen megállapodtak abban, hogy a magyar hatóságok hetente 20 000 magyart vesznek majd át Hegyeshalom, Szentgotthárd és Sopron belépőállomásokon. A szállításukat az amerikai hadsereg vállalta.¹⁶

A SZEB 1945. augusztus 22-i ülésén Key tábornok arról adott tájékoztatást, hogy az Ausztria angol és amerikai megszállási övezeteibe kiküldött bizottság jelentése szerint a két megszállási zónából 219 000 főt jelöltek ki elindításra. Hazaszállításuk megkezdését azonban Vorosilov marsall azzal az indokkal nem javasolta, hogy a repatriálандók Ausztria szovjet megszállási övezetén keresztül történő átszállításának lehetőségét nem

¹⁴ Arhiv Vnyesnyej Polityiki Rosszizszkoj Federacii f. 453 op. 1a papka 8a gy. 56.

¹⁵ FEITL István (szerk.): I. m. 62–64.

¹⁶ A tárgyalások ismertetését lásd: ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok... I. m. 133–135.

tisztázták a Szovjet Középső Hadseregcsoporthoz parancsnokságával.¹⁷

A magyar hadifoglyok és menekültek repatriálásával összefüggő nem csekély feladat megoldására a magyar kormány végül 1945 augusztusában Hazahozatali Kormánybiztosságot állított fel. Millok Sándor miniszterelnökségi államtitkár vezetése alatt.¹⁸ Vorosilov marsall a SZEB ülésén 1945. szeptember 6-án jelentette be az angol és amerikai missziók vezetőinek, hogy az angol és amerikai megszállási övezetből hazaszállítandók fogadását a magyar kormány 1945. szeptember 10-től kezdi meg. Ugyanakkor azt is közölte, hogy a szovjet parancsnokság csak napi egy vonatot tud átengedni, ami hetente 10–12 ezer személy hazatérését jelentette.¹⁹ (Az angol és amerikai képviselők kérésére Konyev marsall hozzájárult ahhoz, hogy napi két szerelvény haladjon át Ausztria szovjet zónáján.)²⁰

A vasúti szállítóeszközök és a szén hiánya, valamint a megrongálódott vasúti sínek mellett a hazatérést az is nehezítette, hogy Magyarországon a nyugatról visszatérő katonákat szigorúan ellenőrizték, gyűjtő-, illetve szűrőtáborokban helyezték el,²¹ a polgári menekültek politikai ellenőrzésére pedig belügyi tisztviselőket delegáltak. A Kormánybiztosság helyettes vezetője egy, a Szovjetunióból hazatért kommunista rendőrtiszt – Tömpe András – lett.²² Nem véletlenül kérdezte meg Edgcumbe tábornok a SZEB 1945. október 22-i ülésén, hogyan alakul az angol–amerikai zónákból repatriáltak sorsa Magyarországon. Szviridov tábornok, a SZEB elnökhelyettese tájékoztatása szerint 1945. szeptember 10. és október 22. között összesen 55 vas-

¹⁷ FEITL István (szerk.): I. m. 67–68.

¹⁸ A Hazahozatali Kormánybiztosság létrehozásáról és működésének szabályozásáról lásd ERDŐS Kristóf: A Hazahozatali Kormánybiztosság a politikai ellenőrzés szolgálatában (1945–1947). In: Soós Viktor Attila (szerk.): *Súlypontáthelyezés a diplomáciában. A NEB külügyi munkacsoportjának tanulmányai*. 1. kötet. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2015. 171–196.

¹⁹ FEITL István (szerk.): I. m. 75.

²⁰ Uo. 81.

²¹ Ilyen táborokat Komáromban, Székesfehérváron, Kaposváron, Zalaegerszezen, Celldömölkön és Szegeden állítottak fel.

²² ERDŐS Kristóf: Menekültből hazatért. I. m. 40., illetve ERDŐS Kristóf: A magyar állampolgárok Ausztriából... I. m. 139.

úti szerelvény (47 szerelvény az amerikai, 7 az angol és 1 szerelvény a francia megszállási zónából) érkezett Magyarországra 80 018 személlyel. Közülük 44 122 fő volt hadifogoly (köztük 2791 tiszt) és 35 896 fő polgári személy. A magyar szűrőtáborokban lefolytatott ellenőrzés eredményeképpen 2264 főt internáltak (2067 hadifoglyot és 197 polgári személyt).²³

Tömpe András két évtizeddel későbbi visszaemlékezésében rendkívüli teljesítménynek tekintette a hazahozatali munkát: „rövid hetek leforgása alatt meg tudtuk szervezni a nyugatról érkező konvojok fogadását, minden egyes ember identifikálását, lakóhelyéhez legközelebb eső szűrőtáborba küldését és onnan, amennyiben nem indult eljárás ellene, 3-4 napon belül hazatérését. Ez a több hónapig tartó munka azzal az eredménnyel járt, hogy sok százezer becsületes dolgozó hazatért és a közjük furakodott bűnözők túlnyomó részét sikerült kiemelniük.”²⁴

A szervezett hazaszállítás 1946 végén, 1947 elején gyakorlatilag befejeződött. A Gazdasági Főtanács Titkárságának 1946. december 13-i feljegyzése szerint: „A Nyugatra távozott személyek hazahozatalának most már legrövidebb időn belül be kell fejeződniük, a kormánybiztosság további fenntartása nem látszik indokoltnak.”²⁵ E döntésben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a Magyarországról kitelepített német nemzetiségű állampolgárok („svábok”) egy része felvetette magát a hazahozatali listákra, és így tért vissza.²⁶ (Előfordultak olyan esetek is, hogy az angol megszállási övezetben tartózkodók közül a német családnévű személyeket – a kitelepített „svábok” visszatérésétől való félelem miatt – a SZEB utasítására nem vették fel a hazaszállítandók listájára.²⁷)

A Hazahozatali Kormánybiztosság megszüntetéséről külön jogszabály nem rendelkezett, de a Gazdasági Főtanács 1947. ja-

²³ FEITL István (szerk.): I. m. 94.

²⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 867. f. t-10. Tömpe András visszaemlékezése.

²⁵ Idézi ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok Ausztriából... I. m. 141.

²⁶ A németek kitelepítése és a nyugaton tartózkodó magyarok ügyének összekapcsolására lásd ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok Ausztriából... I. m. 141–149.

²⁷ Uo. 147.

nuár 15-i ülésén elfogadott 250/1947. számú határozat gyakorlatilag a megszüntetést jelentette, amikor kimondta: „rendészeti okokból, a külföldi honosok és kitelepített németek beszivárgásának megakadályozása céljából, szükségesnek tartja a külföldön tartózkodó magyarok hazahozatalának a belügyminiszter hatáskörébe való utalását és az ügykörnek a német lakosság kitelepítésével való egyesítését”.²⁸ Ehhez a Minisztertanács 1947. április 10-i ülésén hozzájárult. Millok Sándor már ezt megelőzően elkezdte a Hazahozatali Kormánybiztosság ügykörének fokozatos átadását, ami – bár Rajk László már 1947. március 18-án azt jelentette, hogy az ügykört átvette – hónapokat vett igénybe.²⁹ (Millok Sándort a Minisztertanács 1947. április 24-i döntése alapján 1947. május 31-i hatállyal mentették fel megbízatása alól.³⁰)

A fokozottabb ellenőrzés bevezetése eredményeképpen a hazaszállítás gyakorlatilag leállt. A belügyminiszter utasítása értelmében ugyanis csak olyan személyek szállhattak fel a hazatérőket szállító vonatra, akiknek ellenőrzését már Budapesten elvégezték és mindent rendben találtak. Az új rendszer kapcsán Millok Sándor a következőket prognosztizálta: „a gyakorlatban a legnagyobb nehézségeket fogja okozni, mert olyan körülményes és [...] olyan hosszadalmas eljárást involvál, amelynek következtében a hazaszállítás hónapokra el fog akadni”.³¹

Miután a szervezett hazaszállítás abbamaradt, nyugatról csak egyenként lehetett hazatérni – leginkább a már említett vöröskeresztes menlevéllel. 1947 nyarán azonban a Vöröskereszt ausztriai kirendeltsége is befejezte munkáját. A kirendeltség megszűnését Máday azzal indokolta, hogy „[a] Kelet bizalmatlansága és a Nyugat közönye vetett véget munkánknak”.³²

²⁸ Idézi ERDŐS Kristóf: Uo. 149.

²⁹ Uo. 150.

³⁰ SZÜCS László–G. VASS István (szerk.): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2008. 1112. A felmentés a *Magyar Közlöny* 1947. május 23-i számában is megjelent.

³¹ ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok Ausztriából... I. m. 154.

³² Idézi ERDŐS Kristóf: Menekültből hazatért. I. m. 44.

Mindezek után is jelentős számban maradtak azonban kint menekültek, de pontos számukat illetően eltérő becslések vannak. Millok Sándor 1947. április 23-i jelentésében körülbelül 40 ezerre tette azoknak a magyaroknak a számát, akik Németországban várták hazaszállításukat.³³ A Vöröskereszt adatai szerint 1947 nyarán, amikor ausztriai kirendeltsége befejezte munkáját, Ausztriában és Németországban még 40-45 000 magyar maradt. Közülük mintegy 15 ezren Ausztriában, jelentős részben katonák (köztük jól képzett magas rangú vezérkari tisztek, főtisztek), csendőrök, egykori politikusok és közigazgatási tisztviselők (Ausztria amerikai zóna 6000, brit zóna 5500, francia zóna 2500, orosz zóna és Bécs 1000 fő), míg Németországban 26 500, más országokban 3500 fő.³⁴

A hazavágyóknak sok mindennel számolniuk kellett. Minél később szabadultak, annál jobban vágytak haza, de annál több volt az információjuk is a magyarországi helyzetről, ami sok esetben maradásra ösztönözte őket. A legtöbb egyszerű katonára a hazatérést választotta. A Honvédelmi Minisztérium és a Hazatelepítési Kormánybiztosság adatai szerint 1946 márciusáig 114 900 katona tért haza, de ebben csak azok vannak benne, akik átestek a szűrőtábori vizsgálaton.³⁵ A tisztek inkább maradtak. (Ezt a döntés minden bizonnyal megkönnyítette, hogy a nyilas kormány kitelepítési rendelete értelmében a főtisztek családjának is ki kellett települnie.)

1946–1947 fordulóján többségükben azok a magyarok tartózkodtak még Ausztriában és Bajorországban, akik valamilyen okból (többnyire korábbi tevékenységük miatt) féltek a magyarországi felelősségre vonástól és nem kívántak visszatérni hazájukba – ők már az új élethez szükséges alapok megteremtésén munkálkodtak.

Azoknak, akik egy jobb élet reményében tovább akartak vándorolni a tengerentúlra – elsősorban az Egyesült Államokba – a legtöbb esetben három-öt évet is várniuk kellett a hatósági döntésre. A menekültek többsége addig zömében nélkülözés-

³³ ERDŐS Kristóf: Magyar állampolgárok Ausztriából... I. m. 156.

³⁴ MÁDAY Béla: I. m. 12–13.

³⁵ NYÁRI Gábor: I. m. 40.

ben, rossz anyagi körülmények között élt.³⁶ Az egykori ellenséggel (*ex-enemy*) szembeni előítéletek, az esetenkénti megalázások nehezítették integrációjukat. Ennek is köszönhetően számos fiatal leszerződött a francia idegenlégióba.³⁷ A katonák (és részben a civilek) közül többen álltak a megszálló csapatok parancsnokságai mellett működő kémelhárító és hírszerző szolgálatok – az angol FSS (Field Security Service), az amerikai OSS (Office of Strategic Service), majd hamarosan a helyébe lépő CIC (Central Intelligence Centre) és a francia SDECE (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage) – zsoldjába. Néhányan egyidejűleg több hírszerző szervnek is adtak el információkat. A hírszerzésre vállalkozók szervezése nem okozott nagy nehézséget, miután nagy számban voltak olyan fiatal, jól képzett egykori tisztek, akik gyűlölettel tekintettek a kommunista rendszerre, és akik számára minden kockázata ellenére a hírszerző tevékenység jelenthette a megélhetési forrást.³⁸

Több menekült, aki 1945-ben a hadifogolyvonatokkal vagy egyénileg hazatért, a magyarországi állapotok láttán, vagy azért, mert korábbi lakóhelye ismét egy harmadik országhoz (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Szovjetunió) került, néhány hónap után újból átlépte a határt és Ausztriába távozott.

A menekültek száma tovább gyarapodott, amikor a kommunista hatalomátvétel egyre erősödő magyarországi jelei hatására 1946 végétől mind többen voltak olyanok, akik a menekülést választották, és elhagyták az országot. Ekkor jelentek meg nyugaton az első olyan magyar menekültek, akik nem álltak feltétlenül szemben az 1945-ben megkezdődött fejlődéssel, sőt bizonyos intézkedéseket (földreform, a köztársasági államforma bevezetése, rangok és előjogok eltörlése stb.) megértéssel fogadtak.³⁹

³⁶ Életkörülményeik bemutatását lásd: Uo. 55–57.

³⁷ A *Hungária* című lap adatai szerint 1951-ben megközelítőleg 10 000 magyar szolgált az idegenlégióban. *Hungária*, 1951. december 7.

³⁸ A menekült tisztek és az angol, francia, amerikai hírszerző szervek kapcsolatáról részletesen írt naplójeljegyzéseiben Korponay Miklós vezérkari százados: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.2.5. O-8-2001/31.

³⁹ BORBÁNDI Gyula: I. m. 78–82.

A második nagy emigrációs folyam nyitánya valójában Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. június 1-jén bekövetkezett lemondásra és emigrációba kényszerítése volt. Június 2-án elhagyta az országot Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke is. A Nagy Ferenc lemondása utáni hetekben „disszidált” Magyarország washingtoni, berni, párizsi, ankarai, prágai, bécsi, brüsszeli és római követe is. Még ugyanabban az évben követte őket Sulyok Dezső, a Szabadságpárt volt elnöke, Pfeiffer Zoltán, a Függetlenségi Párt elnöke, Peyer Károly, a Szociáldemokrata Párt volt vezetője és Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt volt főtíkára. Rajtuk kívül még számos diplomata, képviselő, pártfunkcionárius, vezető értelmiségi hagyta el az országot, de az egyre erősödő diktatúrától való félelem miatt egészen addig, míg az országhatár 1949-ben átjárhatatlanná nem vált az aknazár és drótsövény miatt, jó néhány egzisztenciáját veszített egyszerű ember is útnak indult.⁴⁰ Az 1947–1948-ban emigrált politikusok és közéleti emberek közös vonása volt, hogy nemcsak a kommunista egyeduradalomra való berendezkedést ítélték el, de idegenkedtek a háború előtti és alatti kormányzati rendszertől is. A 1945-ös és 1947-es emigráció ezért barátságtalanul, olykor ellenségesen állt egymással szemben.

Az 1947-ben megindult második emigrálási hullám tömegét tekintve nem volt olyan nagy, mint az 1945-ös, de politikai súlyában és jelentőségében felülmúlta azt. Céljuk az volt, hogy az otthon elkezdett politikai küzdelmet idegenben folytassák, ezért szinte azonnal megkezdték az emigráns politikai kerekteremtését és azoknak az intézményeknek a létrehozását, amelyek a politikai cselekvéshez szükségesnek látszottak. Ezek közül a Magyar Nemzeti Bizottmány volt a legfontosabb, amelynek megalakulását 1947. november 15-én jelentették be, s amelynek az volt a célja, hogy „az elnyomott magyar népet a szabad világban képviselje”.⁴¹

⁴⁰ Az ebben az időszakban Magyarországról elmenekült, emigrált emberek számáról egységes osztrák menekültügyi nyilvántartások hiányában jelenleg nem állnak rendelkezésre adatok.

⁴¹ GECSÉNYI Lajos: Emigrációs útkeresések. A Magyar Nemzeti Bizottmány előtörténetéhez. *Századok*, 2015/6. 1487–1502.

A német területen lévő menekültek és kitelepítettek ügyeivel kezdetben az ENSZ segélyszervezete (UNRRA), majd 1947. április 20-tól az International Refugee Organization (IRO – Nemzetközi Menekültügyi Szervezet) foglalkozott: végezte a hazatelepítéseket, nyilvántartásba vételt, segélyeket adott, jogvédelmet biztosított és elősegítette a tengerentúli országokba történő kivándorlást és letelepedést.⁴²

A menekültek jelentős része helyzetét ideiglenesnek tekintette, és várta a békeszerződés hatályba lépését, aminek nyomán a Szovjetunió az ország elhagyására kényszerül, és ez lehetővé teszi számukra a hazatérést. 1947 végére nyilvánvalóvá vált, hogy a szovjet csapatok nem hagyják el Magyarország területét, és rövid időn belül nem következik be a várva várt fordulat.⁴³ Ez időtől a menekültek valójában a végleges emigrációt választották.

Így 1948-ban megkezdődött és két-három évig tartott az a kivándorlási hullám, amelynek során az Ausztriában és Németországban élő emigránsok Nyugat-Európa más országaiba vagy a tengerentúlra vándoroltak ki. Nyugat-Európa szinte valamennyi országában telepedtek le az emigrációt választó egykori magyar menekültek, a legtöbben mégis az Egyesült Államokba szerettek volna kivándorolni – ahol azonban az úgynevezett kvóta (azaz a számszerűen meghatározott létszám) gátat vetett a tömeges bevándorlásnak. Az amerikai kongresszus végül 1948. június 25-én engedélyezte 202 000 kelet-európai menekült bevándorlását és letelepedését két év alatt. Ehhez azonban különböző feltételeknek kellett megfelelniük és rendelkezniük kellett az úgynevezett „assurance”-szal, ami egy amerikai állampolgár eskü alatt tett nyilatkozata volt arról, hogy a

⁴² BORBÁNDI Gyula: I. m. 108–109.

⁴³ Jó példa erre az úgynevezett altöttingi országgyűlés összehívása. Borbándi Gyula szerint „[a]z országgyűlés és kormányalakítás mással nem magyarázható, mint azzal, hogy a kezdeményezők egy közeli háborúra számítottak, és abban reménykedtek, hogy ebben az esetben a nyugatiak partnerévé válhatnak.” BORBÁNDI Gyula: I. m. 67. – Az „országgyűlés” előkészítésére és lefolyására lásd: Uo. 55–70.

bevándorlót olyan mértékben segíti, hogy az ne legyen az állam terhére.⁴⁴

Az Egyesült Államokban történő letelepedést nehezítette az is, hogy arra csak az IRO-ba történt felvétel (vagyis menekültként történt elismerés) után nyílt lehetőség. A magyarokat viszont „volt ellenségként” kezelték, és többször előfordult, hogy az IRO megtagadta a magyarok regisztrálását, vagy az ügyük valahol elakadt.⁴⁵ A helyzet csak Hennyey Gusztáv egykori külügyminiszter, ekkor már a Müncheni Magyar Iroda vezetője, illetve Habsburg Ottó közbenjárására rendeződött – elsősorban annak köszönhetően, hogy Habsburg Ottó jól ismerte Truck amerikai követet, az IRO genfi irodájának vezetőjét.⁴⁶

Egyszerűbb volt a helyzete a '47-es emigráció prominens képviselőinek, ők ugyanis számíthattak az Egyesült Államok demokrata adminisztrációjának rokonszenvére. Így aztán Nagy Ferenc és Varga Béla nem sokkal Magyarországról távozásuk után Washingtonban tűntek fel, ahol később más menekült politikusok (többek között Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Nagy Vince, Peyer Károly, Kovács Imre, később Barankovics István) is megjelentek.⁴⁷ Azoknak azonban, akik eljutottak az Egyesült Államokba, szembe kellett nézniük a megélhetés mindennapi gondjaival.⁴⁸ Ezekről ízelítőt kaphatunk az Egyesült Államokba áttelepülni készülő volt bécsi követ, Bartók László és a volt washingtoni követ, Szegedy-Maszák Aladár levélváltásából.⁴⁹ Szegedy-Maszák 1947. augusztus 8-i levelében a következő in-

⁴⁴ NYÁRI Gábor: I. m. 59–60.

⁴⁵ BORBÁNDI Gyula: I. m. 111.

⁴⁶ Hennyey 1973. december 3-i feljegyzése. Universitát Regensburg Müncheni Magyar Intézet Könyvtára Hennyey hagyaték 4. doboz. Lásd még: HENNYEY Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*. Európa-História, Budapest, 1992. 158–159.

⁴⁷ BORBÁNDI Gyula: I. m. 143–145.

⁴⁸ Ez alól csak azok voltak kivételek, akik – mint például a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagjai – az amerikai kormánytól javadalmazásban részesültek. Uo. 152.

⁴⁹ A levelezést Gecsényi Lajos adta közre. GECSÉNYI Lajos: Iratok a magyar emigráció történetéhez. Bartók László bécsi követ és Szegedy-Maszák Aladár washingtoni követ levélváltása (1947–1948). *Levéltári Közlemények*, 2014/1–2. 109–141.

dokokkal próbálta lebeszélni az éppen Genfben élő Bartókot, hogy elhagyja Európát: „semmiképpen sem számíthatsz arra, hogy hivatalos amerikai részről támogatásban részesülj, úgy-hogy megélhetésedről kizárólag saját magadnak kellene gondoskodnod. [...] Az élet elég drága itten. Panzió nincs, csak szálloda vagy albérlet. Két ember legszerényebben havi 300 dollár-ból már meg tud élni, de albérleti szobában és részben otthoni vagy drugstorei hideg vacsorával.”⁵⁰

A nyilasok és a háborús bűnösök, valamint kezdetben azok a katonák, akik fegyverrel harcoltak az amerikai hadsereg ellen, nem nyerhettek bebocsátást az Egyesült Államokba. 1950-től azonban az egykori katonák is kérvényezhették a beutazást a Müncheni Magyar Irodán keresztül, de őket egy külön IRO-bizottság is felülvizsgálta – amíg Varga Béla közbenjárására azt meg nem szüntették.⁵¹ Az amerikai kongresszus által 1952. június 27-én elfogadott új bevándorlási törvény már nem korlátozta a katonák letelepedését, illetve a beutazási lehetőséget sem.

Az IRO adatai szerint 17 000 magyar menekült került az Egyesült Államokba, ebben a számban azonban azok nincsenek benne, akik nem az IRO-n keresztül utaztak ki.⁵²

Lényegesen egyszerűbb volt a letelepedés Kanadában, ahová mintegy 5000 magyar érkezett, míg az emigránsok (minde-nekelőtt a nyilasok) számára vonzó célállomás lett Dél-Amerika (Brazília, Argentína) is. Magyarok kisebb számban még Ausztráliába is eljutottak.⁵³

A dél-amerikai kontinensen Argentína lett a magyar menekültek egyik kedvelt célországa. Argentína akkoriban tervszerű

⁵⁰ Uo. 115–116. A levélíró a drugstore kifejezéssel itt vélhetően az egyszerű vegyesboltban történő élelmiszer-vásárlásra utalt.

⁵¹ NYÁRI Gábor: I. m. 60.

⁵² Várdy Béla adatai szerint az 1948-as és 1950-es úgynevezett Displaced Persons-törvények következtében 16 718 magyar „dipi” telepedett le az Egyesült Államokban, akikhez az 1952-es McCarran-Walter Act és az 1953-as Refugee Relief Act nevű törvények következtében még további (mintegy 9500) bevándorló csatlakozott. Adatai szerint az amerikai magyar politikai emigráció közel 60%-át a '45-ös emigránsok tették ki. VÁRDY Béla: Az 1956-os magyar forradalom és az amerikai magyar politikai emigráció. *Valóság*, 2007/5. 85–101.

⁵³ PUSKÁS Julianna: I. m. 84–85.

betelepítést folytatott, és szívesen látta a kelet-európai „dípik”-et. Az argentin kormány a kivándorlás elősegítésére Genovában szálláshelyeket létesített és a kivándorlókat a kormány hajóival ingyen szállították el. A megérkezés után a Buenos Aires-i kikötő mellett található szállóban a Hotel de Immigrantesben tizenhárom hétre szállást és némi ellátást kaptak. Az akkori gazdasági konjunktúrában mindenki azonnal talált munkát és bérlakást is – ez azonban nem értelmiségi, hanem többnyire valamilyen fizikai munka volt.⁵⁴ Statisztikai adatok 14 000 és 30 000 közöttire teszik a bevándorló magyarok számát.

Miután a háború befejezését követően néhány év alatt a korábbi évtizedekhez képest egy más jellegű új magyar emigráció alakult ki a világban, a hazai kommunista kormányzat is kénytelen volt szembenézni a külföldön maradtak tízezreinek ügyével. A hivatalos hazai politika az emigrációt általában három csoportra osztotta: a „haladó” emigránsokra (elsősorban a két világháború közötti baloldali emigránsok), a legnagyobb tömeget kitevő semleges vagy lojális emigrációra (ők voltak a 19–20. század fordulóján kivándoroltak, az (ügynevezett öreg amerikasok, kanadások) amelynek megnyerésére törekedett, és egy kisebb létszámú ellenséges emigrációra. Ezek között a csoportok között jelentős különbségek voltak mind társadalmi helyzetükből, mind politikai felfogásukból adódóan, és eltérő volt az anyaországhoz való viszonyuk is.⁵⁵

Az 1945-ben elmenekülteket („nyugatosokat”) és a „47”-eseket egyaránt az ellenséges emigrációba sorolták, és differenciálás nélkül „fasiszta” és „reakciós” jelzőkkel illették. Arról, hogy jogilag és érzelmileg egyaránt kiközösítettnek érezzék magukat, az 1948. évi LX. állampolgársági törvény 1949. január 23-án közzétett végrehajtási utasítása gondoskodott. Ebben a belügyminiszteri rendeletben határozták meg az állampolgárságtól történő megfosztás kritériumait. A rendelet kimondta, hogy el-

⁵⁴ NEMETHY KESSERÜ Judit: „Szabadságom lett a börtönöm”. Az argentin magyar emigráció története 1948–1968. A Magyar Nyelv és Kultúra Társasága, Budapest, 2003. 31–32.

⁵⁵ A második világháború utáni emigráció kialakulásával, rétegződésével kapcsolatban lásd: PUSKÁS Julianna: I. m. 67–100.

veszti a magyar állampolgárságát, aki más ország közszolgálatába lép, aki egy külföldi államban bármely politikai szervezet tagja lesz, vagy annak tevékenységében részt vesz (beleértve ebbe minden olyan magatartást, amely az ország érdekével ellentétben álló politikai tevékenységet segít elő, végül az ország területének elhagyására vonatkozó szabályokat megszegte vagy kijátszotta).⁵⁶

Lényegében az emigráció ügye 1956-ig elsődlegesen állambiztonsági feladat lett. A nyugati magyar emigráció figyelése az államvédelmi szerveknek szinte megalakulásuktól kezdve az egyik feladata lett. Az 1946 októberében Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya néven centralizálódott államvédelmi szervezetben a II. alosztály egyik feladata volt az emigráció figyelése is. Már ekkor megtörténtek az első kísérletek, hogy beépüljenek az ausztriai magyar emigráció szervezeteibe. 1948-ban a hírszerzés betagozódott az akkor létrehozott Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóság (ÁVH) B ügyosztályába. 1951-ben az önállóvá vált ÁVH-n belül külön főosztálylyá szervezték a határon túli hírszerzést.⁵⁷ A VIII. Főosztálynak külön emigrációs hírszerző osztálya is volt. Amikor 1953 nyarán az ÁVH ismét a Belügyminisztérium alárendeltségébe került, a hírszerzés továbbra is önálló főosztály maradt (BM II. Főosztály).

A kezdeti időszakban a magyar államvédelmi szervek egyik fő ellenségnek a katonai emigráció szervezeteit és tagjait tekintették. A katonai emigrációval foglalkozó állambiztonsági dossziék többsége az 1940-es évek végétől az 1950-es évek végéig keletkezett. A demokratikus politikai emigráció megjelenésével azonban jelentőségük egyre csökkent, többek között azért is, mert a helyenként szélsőjobboldali kötődésű, minden 1945 utáni változást elutasító vezetők és szervezetek nyugati támogatottsága is egyre csekélyebb lett.

⁵⁶ Magyar Közlöny, 1949. január 23. (18.) 154.

⁵⁷ A témával részletesebben foglalkozik TÓTH Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. *Betekintő*, 2011/2. Forrás: http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_2_toth_e.pdf (Letöltve: 2018. 11. 27.)

Az állambiztonsági szervek fő feladatuknak azt tekintették, hogy megakadályozzák egy jól szervezett, egységes és ellenséges emigráns tömb kialakulását. Mindenekelőtt az volt a cél, hogy ne jöjjön létre egység az egykori horthysta államgépezet tagjai és a fasiszmussal szemben álló, de a Magyarországon fennálló kommunista rendszert is elutasító csoportok között.⁵⁸

A fordulat éve (1947/1948) után, amely alapvetően meghatározta a magyarországi fejlődés további irányát, az emigránsok szélesebb körében kétféle magatartás volt tapasztalható: egyrészt a hosszabb időre történő berendezkedés, letelepedés a befogadó országban, másrészt az óhazával való kapcsolatok rendezése valamilyen formában. Ezek szükségszerűen katalizálták az emigráció belső átrendeződését, bomlását. A magyar politikai vezetés ezt kihasználva igyekezett elősegíteni, hogy minél szélesebb rétegeket válasszon le az ellenségesnek tekintett emigráns szervezetekről, és előbb semlegesítse, majd lojálissá tegye őket.

A „nyugatosok”-ról először 1948-ban esett szó – akkor még negatív előjellel –, a köztársaság kikiáltásának második évfordulóján tervezett közkegyelmi rendelkezésekkel összefüggésben: „Nem vonatkozik az amnesztia a megrögzött bűnözőkre és azokra sem, akik a büntetés elől külföldre szöktek, vagy akik ma is nyugaton tartózkodnak.”⁵⁹

Két évvel később, amikor a felszabadulás ötödik évfordulójával összefüggésben tervezett amnesztiáról tárgyalt a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségének (KV) Titkársága, a javaslatban külön kategóriaként szerepeltek a „nyugatosok”, akikre az előterjesztők a következő definíciót alkalmazták: „Nyugatosoknak tekintendők mindazok a személyek, akik 1945. április hó 4. napja előtt a háborús eseményekkel kapcsola-

⁵⁸ Az emigráció állambiztonsági figyelésére részletesebben lásd: BARÁTH Magdolna: Támogatni vagy bomlasztani? Adalékok a magyar hivatalos szervek emigrációs politikájának változásához. *Betekintő*, 2011/3. Forrás: http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2011_3_barath.pdf (Letöltve: 2018. 11. 27.)

⁵⁹ Kész az amnesztia törvényjavaslat. *Szabad Nép*, 1948. január 6.

latosan Nyugatra menekültek.”⁶⁰ Az előterjesztők az ő számukra büntetlen hazatérést kívántak biztosítani. Ez alól azonban kivételt képeztek a Sztójay- és a Szálasi-kormány tagjai és politikai kinevezettjei, a kivégzések és kínzások részesei, illetve azok, akik a SS, Gestapo szolgálatába álltak.

Az MDP KV Titkársága 1950. március 8-i ülésén elfogadott határozat a korábbi évek teljes elutasítása után úgy fogalmazott, hogy „[a] nyugatosokra vonatkozó rendelkezések részben pozitív felsorolások álljanak, akikre az amnesztia vonatkozik...”⁶¹ (Az elfogadott határozat az SS-ben szolgálókat kivette az amnesztiából kizártak közül.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1950. évi 9. számú törvényerejű rendelete az MDP KV Titkársága határozatának megfelelően említést tett az állami, társadalmi és gazdasági rend szilárdságáról, amely lehetővé tette a széleskörű közkegyelem gyakorlását. E jogszabály első ízben büntetlen hazatérést biztosított azoknak a magyar állampolgároknak, „akik a háborús eseményekkel kapcsolatban távoztak nyugatra vagy ellenséges hírveréstől megtévesztve, a felszabadulás óta hagyták el törvénybe ütköző módon az ország területét, de ma már belátják, hogy boldogulásukat csak hazájukban, a magyar dolgozó nép körében találhatják meg”.⁶²

A törvényerejű rendelet azoknak az ország határain kívül élő magyar állampolgároknak biztosított közkegyelmet, akik 1950. október 4-ig visszatérnek Magyarországra, és akik nem tartoztak a „fasiszta rendszer irányító szereplői közé és nem követtek el főbenjáró háborús vagy népellenes bűncselekményt”.

Az 1950. évi 9. számú törvényerejű rendelet végrehajtását a Külügyminisztérium irányította, de – ahogyan a Kovács Andrásnak, a bécsi követség első beosztottjának, az ÁVH titkos munkatársának 1950. március 30-án adott utasítás fogalmazott – „az Államvédelmi Hatóságnak megvannak a maga szempontjai az amnesztiarendelethez kapcsolatban. [...]

⁶⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 276. f. 54/89. ó. e. Javaslat az 1950. április 4-én kiadandó amnesztiarendelethez.

⁶¹ Uo.

⁶² *Magyar Közlöny*, 1950. május 25. 14–25. hasáb.

Egyike a legfontosabb szempontjainknak – szolt az utasítás –, hogy Ön felhasználja a rendelet végrehajtását egyrészt, hogy meg tudjuk akadályozni az ellenséges elemek befurakodását Magyarországra, oly módon, hogy ezt a munkája során igyekszik felderíteni, másrészt, hogy ügynöki jelölteket emeljünk ki a jelentkező magyarok közül.”⁶³

Az utasítás részletesen felsorolta Kovács feladatait, amelyek közül első helyen megtiltottak mindennemű egyéni kezdeményezést (elsősorban a szervezéseket illetően), és felhívták a figyelmét a provokációk lehetőségére (ne adjon támadási felületet).

Konkrét feladatoként határozták meg a hazatérésre jelentkező személyek összeírását az arra rendszeresített kérdőíveken, amelynek kitöltésekor „barátságos légkört teremt az illető személyekkel való beszélgetésre”. E beszélgetések során kellett megismernie a jelentkező ügymond valódi szándékait.

Ha a beszélgetések során akár provokáció, felajánkozás vagy alkalmas jelölt kiválasztása történt, arról a jelentkező személyi kérdőívéhez részletes jelentést kellett csatolnia. Ugyanígy kellett eljárnia abban az esetben is, ha az állambiztonsági szervek korábbi ügynökei – akikkel megszakadt a kapcsolatuk – jelentkeznek hazatérésre.

Az utasítás az amnesztiarendelet végrehajtásának idejére megtiltotta, hogy Kovács bármilyen külső, operatív kapcsolatot tartson fenn, ugyanakkor állandó összeköttetésben kellett lennie az ÁVH központjával, amit rejtjeltávirat útján és a diplomáciai futárposta kihasználásával tartottak lehetségesnek.⁶⁴ (Ez idáig nem került elő olyan dokumentum, amely a közkegyelmi rendelet végrehajtásával összefüggésben végzett állambiztonsági munkát értékelte volna.)

Nem rendelkezünk adatokkal arra vonatkozóan, hogy a megadott határidőig hányan éltek a büntetlen hazatérés lehetőségével. A *Szabad Nép* már hónapokkal a határidő lejárta előtt tömeges jelentkezésekről írt. A lap a „nyugatosok”-at olyan

⁶³ ÁBTL 3.2.1. Bt-70. Itt szeretném megköszönni Gecsényi Lajosnak, hogy e forrásra felhívta a figyelmemet.

⁶⁴ Uo.

magyar állampolgároknak tekintette, akik „áldozatul estek az ellenséges hírverésnek”, és ezért hagyták el az országot. „Ezek a félrevezetett, megtévesztett emberek most visszatérhetnek Magyarországra, hogy kivegyék részüket népünk boldog alkotó munkájából.”⁶⁵

Az MDP KV Titkársága számára 1950 decemberében készített javaslat az amnesztiarendelet meghosszabbításáról ugyancsak úgy fogalmazott, hogy a rendelet nagy visszhangra talált a nyugati emigráció körében. Az itt felsorolt adatok szerint az amnesztiarendelet alapján az úgynevezett kapitalista országokból 2747 személy jelentkezett hazatérésre, és közülük 1950. december 1-jéig 21 országból 517 személy már meg is érkezett Magyarországra.

Az előterjesztés készítője szerint „[m]egállapítható, hogy az amnesztiarendelet a Magyar Népköztársaság tekintélyét komoly mértékben emelte, az imperialisták táborában pedig zűrzavart okozott. Hatása különösen az utolsó időszakban volt érezhető.”⁶⁶ Ebből kiindulva javasolta a hazatérés határidejének még egy évvel, 1951. október 4-ig történő meghosszabbítását. Ezt az előterjesztő szerint azzal lehetett volna indokolni, hogy a táborokban élők közül sokan csak az amnesztiarendelet határidejének lejárta után szereztek tudomást a hazatérés lehetőségéről. A hazatérés határidejét végül a NET 1950. évi 48. számú törvényerejű rendelete egy évvel, 1951. október 4-ig meghosszabbította.⁶⁷

Az MDP KV Titkársága 1951. szeptember 26-i ülésén viszont Kiss Károly külügyminiszter szóbeli javaslata alapján hozzájárultak a közkegyelmi rendelkezések újabb, ezúttal 1952. április 4-ig történő meghosszabbításához.⁶⁸

⁶⁵ Az amnesztiarendelet hírére tömegével jelentkeznek hazatérésre a külföldre szakadt magyarok. *Szabad Nép*, 1950. június 15.

⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54/122. ó. e. Javaslat a Titkárságnak az amnesztiarendelet meghosszabbítására. Az előterjesztés számos esetet sorol fel, amikor az ausztriai megszálló hatóságok különböző módon akadályozni próbálták a hazatérésre jelentkezést, illetve hazatérést.

⁶⁷ *Magyar Közlöny*, 1950/206–208. (1950. december 17.)

⁶⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54/162. ó. e. A hosszabbításról az 1951. évi 27. számú törvényerejű rendelet rendelkezett: *Magyar Közlöny*, 1951/145. szám (1951. október 7.)

A felszabadulás tizedik évfordulója ismét kedvező lehetőséget biztosított az amnesztia meghirdetésére. Az Elnöki Tanács 1955. évi 11. számú törvényerejű rendelete az ország határain kívül tartózkodó azon magyar állampolgárok tekintetében gyakorolt közkegyelmet, akik 1956. április 4-ig hazatérnek.⁶⁹ A törvényerejű rendelet az öt évvel korábbihoz hasonlóan azoknak biztosított büntetlen hazatérést, akik 1945. április 4. előtt a háborús eseményekkel kapcsolatban nyugatra távoztak – ez alól ugyanazokat a kategóriákat vette ki, mint az 1950-es amnesztia-rendelet.

Az MDP KV Politikai Bizottsága 1955. április 8-i ülésén Gerő Ernő javasolta, hogy a meghirdetett közkegyelmi rendelkezéseket fokozottan tudatosítsák az emigránsokban, és a végrehajtáshoz szükséges intézkedéseket a Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium dolgozza ki.⁷⁰ Az MDP KV Titkársága 1955. május 30-i ülésén Vég Béla KB-titkár szóbeli javaslata alapján olyan döntést hozott, hogy a „kapitalista országokból” hazatérni kívánó személyekkel kapcsolatos kérdésekben a belügyminiszterből, a külügyminiszterből és az igazságügy-miniszterből álló bizottság döntsön.⁷¹

További kutatást igényel annak kiderítése, hogy az 1955. évi közkegyelmi rendelkezések végrehajtása milyen eredménnyel zárult, miután ez alkalommal sem áll rendelkezésünkre kimutatás az amnesztia-rendelet alapján hazatértek számáról.⁷² Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára „Kapitalista országokból amnesztia folytán hazatért személyek 1955-től” elnevezésű dossziéjában található névsorok az 1955-ös amnesztia alapján különböző időszakokban hazatérteket nevezik meg, de ezek csak részadatok. Ráadásul az sem derül ki belőlük, hogy

⁶⁹ *Magyar Közlöny*, 1951/39. (1951. április 3.)

⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53/224. ö. e.

⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 54/368. ö. e.

⁷² SZÉPFALUSI István: *Lássátok, halljátok egymást! Mai magyarok Ausztriában*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1976. című munkájának 67. oldalán ad adatot az 1947–1955 között Ausztriából repatriált magyarokról. Eszerint 1396 fő tért haza. A 62. oldalon szerepel az éves megoszlás. 1949-ben 564, 1950-ben 103, 1951-ben 62, 1952-ben 15, 1953-ban 107, 1954-ben 108, 1955-ben 65.

az illető melyik országból tért haza. A dossziében található későbbi (zömmel az 1960-as évek közepén) keletkezett iratok tanúsága szerint a nyugatról amnesztiával hazatért személyeket a belügyi szervek nyilvántartásba vették, és többüket a nyilvántartások felülvizsgálata után is meghagyták az ügynevezett kutató nyilvántartásban. (Ezekből a dokumentumokból arra is fény derül, hogy az amnesztiával hazatértek közül többen az 1956-os forradalom alatt „disszidáltak”, vagyis újra elhagyták az országot.⁷³)

Az 1955. évi közkegyelmi rendelkezések hatályba lépése után alig egy hónappal, 1955. május 15-én határozat született a hírszerző munka megerősítéséről, a Belügyminisztérium hírszerző osztálya munkájának megjavításáról, amelynek több pontja foglalkozott a magyar emigrációval. Egyebek mellett a hírszerzés feladataként jelölték meg a titkos információgyűjtést „a reakciós magyar emigráció aknamunkájára”, szervezeteire, szerveire és vezetőire vonatkozóan.⁷⁴ Aktív hírszerző tevékenységet tartottak szükségesnek az ügynevezett fasiszta emigrációval szemben, amelyet – a határozat szerint – „az ellenséges hírszerzőszervek felhasználnak hazánk és a szocialista tábor ellen”. Ebből a célból a Belügyminisztérium II. osztály számára előírták, hogy összpontosítsa erejét az USA, Anglia, Nyugat-Németország, Ausztria és Franciaország területén lévő „fasiszta emigrációs szervezetek” ellen, másrészt úgy vélték, bátrabban kellene beszervezni e szervek vezetőit, illetve előkészíteni az ilyen akciókat. Célul tűzték ki, hogy „[egy éven belül el kell érni, hogy beépüljünk a »Magyar Nemzeti Bizottmányba«, amely a fasiszta emigráció [sic!] legjelentősebb vezető szerve.” A „fasiszta magyar emigráció” bomlasztása és az egyes emigráns vezetők kompromittálása érdekében az 1955. április 4-i amnesztia-rendeletet arra kívánták felhasználni, hogy beszervezéseket hajtsanak végre az emigráns központokban, valamint erősítsék „a fasiszta és loyális emigráció felé önkéntes hazatérésre bírásra” vonatkozó munkát. Megfontolás

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-140.229.

⁷⁴ ÁBTL 1.5. 90-1268/1955. Határozat a hírszerző munka megerősítésére, a BM hírszerző osztály munkájának megjavítására.

tárgyává kívánták tenni azt a javaslatot is, hogy az NDK-ban és Ausztriában – az MDP KV jóváhagyása esetén – volt emigránsokból álló „Hazatérési Bizottságot” állítsanak fel Ausztriában és Nyugat-Németországban élő emigránsok között a hazatérés érdekében végzendő propagandamunkára, illetve a hazatérések megszervezésére. Hasonló bizottság létrehozását indítványozták Budapesten is az emigráció előtt nagy tekintéllyel rendelkező személyekből a hazatérési propaganda hatásosabbá tételére, illetve a célra vezető módszerek kidolgozására. A hazatért emigránsokat szintén fel akarták használni nyilvános nyilatkozattételre – ezzel az emigráció és a „mögöttük álló imperialista szervek” leleplezése volt a cél. A határozatban szerepelt még az emigráció meglévő ellentéteinek elmélyítése és kiszélesítése az Ausztriába és Nyugat-Németországba telepített ügynökökkel, illetve egy emigráns lap kiadásával. A bomlasztást és a leleplezést szolgálta volna a *Szabad Népn*ek és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának átadott anyagok nyilvánosságra hozatala. A határozat azt is előírta, hogy a Belügyminisztérium II. osztálya és a külföldi hírszerző rezidentúrák munkáját alapvetően ki kell szélesíteni a legfontosabb nyugati országokban élő jelentős számú magyar emigráció, különösen a „második generáció” irányában, akik közül sokan az adott ország állampolgárai, fontos állami és gazdasági funkciókban vannak, de számos szál köti őket Magyarországhoz, és megközelíthetők.⁷⁵

A határozatnak volt még egy, a magyar emigrációval kapcsolatos pontja: operatív együttműködést tartottak célszerűnek „a fasiszta magyar emigráció bomlasztásával kapcsolatos kérdésekben, egyes fasiszta emigráns vezetők erőszakos úton való hazahozatalában” az NDK és Csehszlovákia állambiztonsági szerveivel.⁷⁶

A határozatban előírt feladatok egy része már 1955-ben teljesült. A Hírszerző Főosztály operatív munkája eredményének tudták be, hogy az amnesztia alapján az emigráció köréből hat ismert személy is hazatért: Eperjesi Ferenc volt kisgazda funkcionárius Párizsból, Járai József operaénekes Rómából, Gerevich

⁷⁵ ÁBTL 1. 5. 90-1268/1955.

⁷⁶ Uo.

Tibor Nürnbergből.⁷⁷ Marosi M. Károly, a Szabad Európa Rádió hírolvasó munkatársa Münchenből, Dékány Károly, a Szabad Magyar Újságírók Egyesületének vezetőségi tagja Párizsból és dr. Molnár Károly egyesületi titkár Brüsszelből.⁷⁸

A határozatban javasoltaknak megfelelően Eperjesi Ferenc és Marosi Károly hazatéréséről a *Szabad Népn* is hírt adott. Eperjesi „a sajtó munkatársával beszélgetve” a magyar emigráció jelentős részét befolyása alatt tartó Magyar Harcosok Bajtársi Községe módszereit „leplezte le”, másrészt a kint élő magyarok hiteles tájékoztatásának szükségességéről beszélt.⁷⁹ Marosi a Magyar Távirati Iroda munkatársával „beszélgetett” egykori munkahelyéről, a Szabad Európa Rádióról. A cikk szerzője nem véletlenül emelte ki a következő mondatot: „A Szabad Európa Rádió vezetői s a különböző szervezetek irányítói jól megélik a hazugságokból. A nyugatra szökött magyarok túlnyomó többségének azonban gondot okoz a napi betevő falat megszerzése is.” Marosi szökött a Szabad Európa Rádiótól való megválása után nyomorúságos helyzetéről is, és úgy vélte, a kinti propaganda ellenére egyre többen térnek vissza Magyarországra.⁸⁰

Az ismert személyek mellett a *Szabad Népn* – az 1950-es amnesztiahoz hasonlóan – megszólaltatott kinti tapasztalataikról olyan embereket is, akik nem a háborús eseményekkel összefüggésben hagyták el az országot. Egy református lelkész, aki 1951-ben szökött ki Ausztriába, a *Szabad Népn* újságírója szerint így beszélt tapasztalatairól: „Az amerikai megszálló hatóságok pedig gyanakvással fogadtak. Kitiltottak a menekülttáborból, s egy fél évig teljes munkanélküliségre kárhoztattak. [...] Brutális kihallgatások sorozatának vetettek alá, hogy minél több adatot kényszerítsenek ki belőlem.”⁸¹

⁷⁷ Gerevich nem azonosítható az ismert művészettörténésszel és sportolót adó család egyetlen tagjával sem.

⁷⁸ ÁBTL 1.5. 78-306/1956. 07. 21.

⁷⁹ Eperjesi Ferenc hazatért, volt kisgazda politikus nyilatkozata a külföldre szökött hazaárulók magyarellenessé tevékenységéről. *Szabad Népn*, 1956. január 5.

⁸⁰ Beszélgetés Marosi Károllyal, a „Szabad Európa-rádió volt munkatársával. *Szabad Népn*, 1956. március 3.

⁸¹ PUSZTAI Ferenc: „Ha mindezt tudtuk volna...” Egy nyugatról hazatért református lelkész tapasztalatai. *Szabad Népn*, 1955. augusztus 11.

A magyar állambiztonsági szervek „sikertörténetei” közé tartozott az ismert magyar színész, Páger Antal önkéntes hazatérésre bírása is. Páger, aki a háború idején szélsőséges jobboldali, nácibarát kijelentéseket tett a sajtóban, a következményektől tartva 1945-ben előbb Ausztriába, majd Franciaországba menekült, s végül Argentínában telepedett le, ahol megszerezte az argentin állampolgárságot is. 1955 elején a magyar államvédelmi szervek olyan információhoz jutottak, hogy megszakította a kapcsolatot azokkal a magyar színészekkel, akik fasiszta beállítottságuk miatt mentek nyugatra, és többször kifejtette azt az óhaját, hogy visszatérjen Magyarországra. Ennek ismeretében 1955 februárjában elkezdtek foglalkozni Páger önkéntes hazatérésre való rábírásával, amivel az emigráció bomlasztását kívánták elérni. Págernt nyilvánosan szerepeltetni akarták a színház- és filmművészet területén, nyilatkozatot akartak tetetni vele, és könyvírásra akarták rábeszélni, amelyben egyrészt leleplezte volna az emigrációt, másrészt felhasználta volna „a nyugati kultúra hanyatlásának és csődjének bizonyítására”. Az államvédelmi szervek képviselői több alkalommal találkoztak vele és feleségével Buenos Airesben, és 1956 júliusában megállapodtak a hazatérésről. Páger Antal 1956. augusztus 30-án – egyelőre egyedül – visszatért Magyarországra, családjá 1957-ben követte.⁸²

A határozatban javasolt – a magyar menekültek hazatérését segítő – kormánybizottság is megalakult minden bizonnyal 1955-ben. A *Szabad Nép* 1955. augusztus 20-i száma adta közre a bizottság közleményét, amely egy felhívással zárult: „A kormánybizottság felhívja azokat a külföldön élő magyarokat, akik a hazatérés gondolatával foglalkoznak, forduljanak bizalommal a Magyar Népköztársaság követségeihez, ahol minden szükséges felvilágosítást megkapnak.”⁸³

Még mielőtt az 1955. évi amnesztiarendelethez megállapított határidő lejárt volna, Piros László belügyminiszter az MDP KV Politikai Bizottságának 1956. március 29-i ülésén javasol-

⁸² ÁBTL 4. 1. A-2117/11.

⁸³ A magyarok hazatérésének elősegítésére alakult kormánybizottság közleménye. *Szabad Nép*, 1955. augusztus 20.

ta a külföldön élő magyarokra vonatkozó amnesztiarendelet határidejének egy évvel történő újabb meghosszabbítását. Ezt a Politikai Bizottság azzal fogadta el, hogy a Minisztertanács vizsgálja meg, nem célszerű-e az amnesztia alá esők körének kiszélesítése.⁸⁴ A kérdést a Minisztertanács nem tárgyalta, de az Elnöki Tanács 1956. évi 7. számú törvényerejű rendelete módosította az 1955. évi 11. számú törvényerejű rendeletet és kiterjesztette a közkegyelmet. A módosítás az 1955. évi 11. számú törvényerejű rendelet 1. és 2. §-át érintette, azok helyébe olyan rendelkezések léptek, amelyek 1957. április 4-ig büntetlen hazatérést biztosítottak azoknak is, akik 1945 előtt háborús-népellenes bűntetteket követtek el vagy a következő években nyugatra távoztak. (Ebből ugyanazokat a kategóriákat zárták ki, mint a korábbi közkegyelmi rendelkezések.)⁸⁵

Egy héttel azt követően, hogy Páger Antal Argentínából hazérkezett, a *Szabad Nép Másfélmillió magyar* című (véltetően szerkesztőségi) cikke (aláírás nincs a cikk alatt) arról elmélkedett, hogy a másfélmillió, tőkés országban élő magyar hogyan szakadt el szülőföldjétől. A második világháború után külföldre került mintegy negyedmillió magyar között említette a régi állami tisztviselőket és értelmiségieket, akiknek szerinte „nem volt más bűne, mint hogy hitelt adott a szovjet- és kommunistaellenes rágalomhadjáratnak”.⁸⁶ A cikkíró különösen azon értelmiségiek, szakemberek, művészek sorsának alakulása foglalkoztatta, akiknek „hivatásában döntő tényező volt a szülőföld”, és akikben éppen ezért egyre nő a hazatérés vágya. A szerző ugyanakkor nem kis önkritikával állapította meg: „Évek hosszú során jóformán semmit sem tettünk a külföldi magyarok érdekében. Nem segítettük elő a normális kapcsolatok alakulását, a félreértések tisztázását, nagyon-nagyon keveset tettünk a hazatérés megkönnyítésére.”⁸⁷ A szerző elismerte, hogy az 1955-ös amnesztiarendelet felnyitotta a határsorompókat a hazatérni vágyók előtt, de nem rejtette véka alá azt a véleményét,

⁸⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53/278. ö. e.

⁸⁵ *Magyar Közlöny*, 1956/27. (1956. április 4.)

⁸⁶ Másfél millió magyar. *Szabad Nép*, 1956. szeptember 7.

⁸⁷ Uo.

hogy az amnesztiarendelethez számos fogyatékosága van. Fontosnak tartotta az állami intézkedéseket, a hazatérések megkönnyítésére létrehozott kormánybizottság munkáját, de döntő fontosságúnak tartotta azt is, hogy „egész társadalmunk jobban megismerje a külföldi magyarok helyzetét, problémáit, nagyobb megértéssel forduljon feléjük. [...] S ha társadalmunk egyes rétegeiben mégis közöny, sőt ellenszenv alakult ki, akkor ez semmi mással nem magyarázható, mint azzal, hogy sajtónk a provokátorok és imperialista ügynökök kicsiny, de hangos csoportjától hosszú éveken át nem vette észre a külföldön élő becsületes magyarok tíz- és százazezeit és azokat a nehézségeket, melyek hazatérésüket gátolják.”⁸⁸

A cikk hangvétele arról árulkodott, hogy a hivatalos szervek emigrációhoz való viszonyában valamiféle pozitív irányú elmozdulás történt, a hivatalos pártlap ugyanis aligha adott volna helyet olyan véleménynek, amely eltért a párt hivatalos álláspontjától. Ez a feltevés annál is inkább valószínűsíthető, mert 1956 nyarán, Gerő Ernő első titkárrá választása után számos lépés történt a nyugati országokkal való hivatalos kapcsolatok rendezésére is.

A változás irányába mutatott az Igazságügy-minisztérium 1956. szeptember 13-i előterjesztése az MDP KV Politikai Bizottsága számára a külföldre távozott személyekre vonatkozó amnesztiáról. A dokumentum önkritikusan elismerte, hogy az előző évek amnesztiarendeletei nem hozták meg a várt eredményt. Ennek oka az előterjesztő Molnár Erik szerint az volt, hogy az amnesztiarendeletek „kevésbé alkalmasak arra, hogy a hazatérni szándékozókra kellően tájékoztassák és megnyugtassák”.⁸⁹ Molnár Erik azt javasolta, hogy az amnesztiára vonatkozó jogszabályokat vizsgálják felül, egységesítsék, ha szükséges, egészítsék ki, és ne törvényerejű rendelet, hanem törvény formájában hirdessék ki. Úgy vélte, az erre vonatkozó törvényjavaslatot az országgyűlés 1956. decemberi üléséig be lehetne terjeszteni. Az MDP KV Politikai Bizottsága 1956. szeptember 28-i ülésén ezt a kérdést levetette a napirendről. Egy

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53/304. ó. e.

hónappal később majd kétszázezer magyar indult újra nyugat felé és választotta a menekülést és létbizonytalanságot.

Az emigráció harmadik hulláma összetételét tekintve minden korábbi emigrációnál vegyesebb volt. 1956-ban nemcsak a forradalmi események résztvevői, hanem mindazok távoztak, akik kilátástalannak tartották az életet Magyarországon.⁹⁰ Az ekkor távozókat már nem lehetett fasiszta és reakciós tömegnek nevezni. Hazatérésük vagy kint maradásuk, sorsuk alakulása előbb-utóbb nem lehetett közömbös a hivatalos szervek számára, ami végső soron hosszabb távon az emigrációs politika új alapokra helyezését eredményezte.

⁹⁰ Puskás Julianna kutatásai szerint: „A nyugati kutatók által végzett szociálpszichológiai vizsgálatok szerint 5%-nál inkább kevesebbre, mint többre becsülhető közöttük azoknak az aránya, akik a fegyveres harcban való részvétel és a retorzióktól való félelem következtében menekültek. Nagyobb részüket az olyan politikai motivációknak, amelyeket az 1956 előtti helyzet keltett, tehát a társadalmi, gazdasági hátrányoktól, az üldöztetéstől, a bebörtönzéstől való félelemnek vagy a pozicionális sérelmeknek.” Puskás Julianna: *Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években*. In: MOLNÁR János–ORBÁN Sándor–URBÁN Károly (szerk.): *Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéről*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1985.